

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

281.69

9-76

04 NOV 2009

1 DEC 2009

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒ ԶԱՅ ԵԿԵՆՑԻՆ

Գ.

ՆԵՐՍԷՍ ՄԵԾԻ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐ

Հրատարակչություն «Երևան» 1903 թ.
(Արտատպագրված Երևանում հանդիսից)

ԹԻՖԼԻՍ
Տարածան S. Մ. Ռոսինկանցի
1903

281.69
Զ-76

11.7.07.2013

9094

-76

Дозволено цензурою, Тифлисе, 30-го Мая 1902 г.

64025-67

ՆԵՐՍԷՍ ՄԵԺԻ ՅԱՋՈՐԿՆԵՐ

S. ՇԱՀԱԿ ՄԱՇԱԶԿԵՐՏԱՅԻ

1. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՆՈՒՆԸ

Մեծին Ներսէսի մահուան և թաղման վրայ ատեն չանցաւ, թագաւոր և եպիսկոպոսներ համաձայնութեամբ հայրապետական աթոռին վրայ հանեցին Շահակը: Սա ոչ երկար ատեն պաշտօնավարեց և ոչ լիշատակաց արժանի գործ մը կատարեց, բայց շատ խնդիրներ կան իւր վրայ մտադրութիւն հրաւիրող և նշանաւոր զիպուածներ ալ չեն ողակներ իւր ժամանակին մէջ:

Առաջին խնդիր բուն իսկ անունն է: Խորենացի (Խոր. 94) և անոր հետևողութեամբ պատմագրաց և ցուցակագրաց ստուար մեծամասնութիւնը կը գրեն Շահակ, որ է նոյն ինքն իսահակ կամ Սահակ անունը ասորական հնչմամբ, որուն կը հետեւէր Տարոն գաւառն ալ հարաւային գաւառաց հետ: Կան և պարզապէս Սահակ գրողներ (Սմբ. 273): Բուզանդ Յուսիկ անուն կուտայ (Բուդ. 232), և այս պատճառով ոմանք երկու անուններն ալ պահելով Յուսիկ մը և Շահակ մը միանգամայն անցուցին իրենց ցուցակին մէջ:

Մեր կարծեօք Խորենացու Շահակը և Բուզանդայ Յուսիկը տարբեր անձեր չեն, այլ մի և նոյն անունան գրչական տարբերութիւնք են, կամ թէ երկու անունով անձ մըն է, ինչպէս Փառէն — Ներսէս հայրապետին համար ըսինք: Երկու պատմագիրք ալ Ներսէսի և Զաւէնի մէջ միայն մէկ կաթողիկոս կը ճանչնան, և օրէն չէ շատ ցնեւ Երկուքին լիշած անձն ալ նոյն Սանազկերտ գաւառէն է և նոյն Աղբիւսնոսի ցեղէն: Երկուքին պաշտօնական նկարագիրը նոյն, և կաթողիկոսական ընտրութեան և ձեռնադրութեան կերպերը նոյն, կաթողիկոսութեան տևողութիւնն ալ նոյն միջոցով փակուած: Մի և նոյն ժամանակի մէջ երկու ըստ ամենայնի համանման անձեր գտնել, մի և նոյն անձը գտնել ըսել է:

Գրչութեան տարբերութեան լուծումը կուտայ մեզ Ներսէսի և Բարսղի ժամանակ պատրաստուած արևելեան եպիսկոպոսաց ուղերձը, որուն վրայ խօսուեցաւ Ներսէսի կաթողիկոսութեան վերջերը: Յունարէնին մէջ Iosacis=Իսակ գրուած անունը Լատիներէնի մէջ Isaacis=Իսահակ գրուած է, որոնց առաջինը տառադարձական փոփոխումներով կը լինի Յուսակ և Յուսիկ, իսկ երկրորդը կը լինի Սահակ և Շահակ: Այդ զիտողութիւնը իրաւունք կուտայ մեզ հետեցնելու թէ յունարէն Բուզանդական պատմութենէ քաղուած Բուզանդարանը Շահակի անունը Յուսիկի փոխեց, և թէ երկու անուններ երկու անձեր չեն և երկու կաթողիկոս ընդունելու չեն նպաստեր:

Տարբեր անուն մըն ալ կը գտնեմք Ալրիվանեցւոյն ցուցակին մէջ, ուր Շահակի տեղ Չոնակ գրուած է (Ալր. 16), որ Ներսէսի ժամանակ հակաթոռ կամ ետեղակալ գրուած անձին անունն է: Արդէն Ներսէսի վրայ խօսած ատեննիս ալ ըսինք թէ Չոնակ ըսուածը Շահակէ տալբեր անձ մը չկրնար լինել, հետևաբար Ալրիվանեցւոյն ցուցակն ալ իւր տարբերութեան մէջ նկատողութեան արժանի պարագայ մը կը պարունակէ և կը հաստատէ թէ Շահակ—Չոնակ—Յուսիկ անձը, մի և նոյն հարապետն է, զոր մեք կը շարունակեմք առելի սովորական անունով Շահակ կոչել:

Շահակի համար գրուած ծանօթութիւններն են, թէ Մանազկերտէ էր, թէ Մանազկերտի եպիսկոպոս էր, և թէ Աղբիանոս եպիսկոպոսի ցեղէն էր, որ Մանազկերտացեաց ցեղ ալ կը կոչուի (Խոր. 94. Բուզ. 45. 232. Նշխ. 27, Փարպ. 376): Աղբիանոս եպիսկոպոս ծանօթ է Ազաթանգեղոսէ իբրև Լուսաւորչի նախընծայ և նախաթոռ 12 եպիսկոպոսներուն առաջինը, որ ապա «կողմանց Եփրատական գետոյն» եպիսկոպոս եղաւ (Ազաթ. 626), այսինքն է Լարբ և Մանազկերտ գաւառներուն «որ կայ ի կողմանս գետոյն Եփրատայ» (Բուզ. 10), որ ուրիշ տեղ Բզունեաց եպիսկոպոս ալ կը կոչուի (Արժր. 6): Աղբիանոս եպիսկոպոս միանգամայն եղաւ «Եփրատկացու արքունական զրան բանակին» (Ազաթ. 627), և անա թէ ինչու Լուսաւորչայ ցեղէն աթոռակալին պակաս կամ բացակա լինելուն, Աղբիանոսի զաւակէն կառնուի չաջորդը կամ տեղակալը: Իսկ Մանազկերտ Աղբիանոսի կալուած արուեցաւ թարսովը Մանաւազեանց կոտորածէն ետքը (Բուզ. 10):

Շահակի և Աղբիանոսի ազգակցական շարքերութիւնը

տեղ մը յղբալը ըսուած է (Սամ. 273), սակայն առաջին պատմողներ «չաջորդէ և ի ժառանգութենէ» (Խոր. 94), կամ «ի զաւակէ» (Բուզ. 232), միայն կրսեն և ոչ աւելի. և 303-ին ատենները նախաթոռ եպիսկոպոս լինելու տարիքն ունեցող Աղբիանոսը, 373 ին կաթողիկոս ընտրուող Շահակին եղբայր չկրնար ըլլալ, և ոչ իսկ որդի, զի 303-է շատ կանուխ ծնած պէտք է ենթադրել, մանաւանդ որ եթէ եղբայր կամ որդի լինէր, ինչ ըլլալը ժամանակին չպտնի կը գրուէր: Ուստի գոնէ Աղբիանոսի թոռ կամ կրտսերեղբոր որդի պէտք է ըսել. և 352-ին տեղապահութիւն ըրած լինելն ալ նկատի առնելով, պէտք է 373-ին 70 տարեկանէ վեր ենթադրել Շահակ կաթողիկոսը:

2. ՉԵՆՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Շահակ ըստ միաձայն վկայութեան պատմչաց ձեռնագրութեան համար կեսարիա չգնաց (Խոր. 94. Բուզ. 232, Նշխ. 27), և պատճառն ալ այն է որ արդէն եպիսկոպոս էր. (Բուզ. 232), և նորէն ձեռնագրութիւն չէր ըլլար: Յուսիկի, Փառէնի և Ներսէսի կեսարիա երթալին պատմած ատեննիս եպիսկոպոս չլինելնին ալ միանգամայն լիշեցուցինք. բայց Շահակի չերթալը ասպարհուն մէջ հաստատուն սովորութիւն եղաւ, և անկէ առիթ առնելով դէմդէմի կեղծ պատմութիւններ շինուեցան:

Բուզանդ կը գրէ թէ երբ կեսարիոյ արքեպիսկոպոսը Շահակի կաթողիկոսանալը լսեց, բարկացաւ, և եպիսկոպոսաց նահանգական ժողով գումարեց, չալոց կաթողիկոսութիւնը ջնջեց, և լոկ հալ եպիսկոպոսներու վրայ նախաթոռութեան երաւունքը թողուց, պարզապէս արքունեաց մէջ հաց օրհնելու պաշտօնով, որ չպտնի չէ թէ ճաշ օրհնել թէ ոչ պատարագ մատուցանել պիտի խմացուի, և միանգամայն հրաման հանեց որ արևուհետև ըստը չալաստանի եպիսկոպոսներ կեսարիա երթան և այնտեղ ձեռնադրուին:

Այս ամեն տարօրինակ կարգադրութիւնք պէտք է 373ին եղած լինին, մինչ 370էն 379 կեսարիոյ արքեպիսկոպոսը Ս. Բարսեղն է, որուն ամեն գործերը ամենայն մանրամասնութեամբ իւր գրքերէն և նամակներէն և իւր ընկերակցաց և աշակերտաց գրուածներէն կը քաղուին. իսկ Բուզանդի պատ-

մածներուն հետքն անգամ չտեսնուիր: Երբ Թիանիոյ և Նիկոպոլսոյ եպիսկոպոսներուն հետ վարած խնդիրները ամեն պարագաներով գրուած են, զարմանալի պէտք է լինէր որ Հայոց կաթողիկոսին հետ ունեցած աւելի մեծ և աւելի կարևոր խնդիրը բացարձակապէս մտադրութենէ վրիպէր:

Աւելին ալ կայ: Բարսեղ Հայոց և հայ եպիսկոպոսաց խնդիրներ ալ կը փոյէ և Հայաստան այցելելն ալ կը պատմէ. սակայն Բարսեղի ըրածը և գրածը Նիկոպոլիս և Սաղաղա և Կոզոնիա և Մելիտինէ և Կոմանա քաղաքներու շրջանակներու մէջ կամփոփուին, որոնք Փոքր Հայոց քաղաքներ են և Պոնտոսի եքսարքութեան Առաջին Հայք և Նրկորոզ Հայք կոչուած նահանգները կը կաղմնեն, և Մեծ Հայքէ դուրս կը մնան, որ է բուն Հայոց կաթողիկոսին վիճակը կամ իրաւասութեան սահմանը: Պէտք է ևս աւելացնել որ Բուզանդի ցուցած պարագաներէն և ոչ մէկը երբեք ճշմարտուած չէ. ոչ կաթողիկոսը լոկ հացերէց մը դարձած է, ոչ Հայոց մէջ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը դադրած է, ոչ հայ եպիսկոպոսացուներ Կեսարիայէ ձեռնադրութիւն առած են, ալ միայն Շահակէ սկսելով կաթողիկոսներն ալ Կեսարիայէ ձեռնադրուած չեն. և 353-էն ետքը Կեսարիոյ հետ պատահաբար սկսած ձեռնադրութեան կայն ալ դադրած է:

Այդ ձեռնադրութեան պատահական կայն ալ մենք կընդունիմք միայն ի պատիւ մեր ազգային զիրքերուն. ապա թէ ոչ եթէ արտաքին պատմագրաց և մատենագրաց զիմեմք և եթէ ինչպէս ալ ժամ ոմանք կուղեն՝ միայն արտաքին պատմիչներուն ըսածը իբր գերագոյն հեղինակութիւն և պատմական ստուգութիւն ընդունեմք, իրաւունք կունենամք նոյն իսկ Գրիգորի և Ներսէսի Կեսարիա ձեռնադրուած լինելն ալ ջնջել. քանի որ արտաքինք ասանկ բան մը չեն պատմեր: Հետևաբար եթէ ազգային պատմագիրներով պիտի խօսիմք, պէտք է ընդունիմք թէ 303է 373 տարիներու միջոցին ալ ոչ երբէք Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսներ Հայոց եկեղեցոյ զործերուն միջամտեցին, ոչ երբէք Հայեր խնդրոյ համար Կեսարիա դիմեցին, և ոչ երբէք Հայոց կաթողիկոսութիւնը ինքզինքը Պոնտոսի եքսարքութեան ենթարկեալ ճանչցաւ և ոչ ալ Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսներ Մեծ Հայքը իրենց իրաւասութեան մէկ նահանգը կարծեցին:

Յետ ն գարեբու պատմութիւնք Մորիլինիոս և Հերակլներու ժամանակ այնպէս կը ցուցնեն, որ երբ կայսերք Հայ-

աստանէ դաւառներ առին և լուծական նոր կուսակալութիւններ կազմեցին, եկեղեցական կարգադրութիւններ ալ ըրին և Հայաստանի մէջ լուծական մետապոլտութիւններ և եպիսկոպոսութիւններ ստեղծեցին. բայց այս ոչ չորրորդ դարու վիճակը կը փոփոխէ, և ոչ Հայոց հայրապետութիւնը կը խախտէ: Ստոր է ևս որ քաղաքական տիրապետութեան հետ եկեղեցական տիրապետութեան ալ փոյձեր եղան ժամանակ ժամանակ, սակայն այս ալ հիմնական կացութիւն մը չեղծաներ, ինչպէս լուծական պատրիարքութեանց իրաւասութիւններ չկորսուեցան, երբ Խաչակրաց ժամանակ իրենց աթոռներուն վրայ լատին աթոռակալներ դրուեցան:

Բուզանդի կազմած պատմութիւնը դարմանելու համար, հակառակ պատմութիւն մը կը գտնեմք Ներսէսի վերջէն գրուած վարքին մէջ, զոր առաջին պատմութիւնք չեն չիչեր: Նոր պատմութիւն նախ կըսէ թէ Կեսարիա երբեմն Հայոց քաղաք էր և թէ Կեսարիոյ առաջին եպիսկոպոսն Քէոփիլոս Քաղէսոսէ ձեռնադրուած էր, և ապա կը յաւելու թէ Ներսէսի բարեկարգութեանց ժամանակ ժողովով հաստատուեցաւ որ ալ ևս Կեսարիայէ ձեռնադրութիւն չառնուի, վասն զի Հայոց աթոռն ալ առաքելական է Քաղէսոսով և Բարդուղիմէոսով, վասն զի նոյն միջոցին Նրուսաղէմ ալ և Կիպրոս ալ Կոստանդնուպոլսոյ ժողովուն որոշմամբ պատրիարքութեան փոխուեցան և նոյն ժողովը Հայոց պատրիարքութիւնն ալ ընդունեցաւ (Նշխ. 9—10, Յովհ. 62):

Արդ այսպիսի եղելութիւն մը իբր պատմական չեմք կարող ընդունիլ. զի Ներսէսի սկզբնական պատմագիրներէն և ոչ մին ալսպիսի բան մը չեն չիչեր. զի արտաքին պատմիչներու և ժողովներու մէջ ալ ալսպիսի բան չկայ, և վերջացէս վասն զի ալսպիսի պատմութեան առիթ ալ չկայ: Հայոց աթոռը իւր հիմնարկութեամբ առաքելական է, իրօք ալ ազատ մնացած է որեւէ ուրիշ աթոռով մը գերիշխանութենէ. որով մեծ աթոռներէն և ոչ մէկը կըրցած է իշխանութիւն վարել անոր վրայ: Պարզ ձեռնադրութեան խնդիր մը կայ, արտաքինոց բողոքովին անձանօթ, իսկ ներքինոց համար ծանօթ միայն երկու պատահական պարագայից մէջ Գրիգորի և Ներսէսի վրայ, և ըստ Բուզանդայ միայն նաև Յուսիկի և Փառէնի վրայ:

Անտեղի է նաև ոմանց ըսելը թէ «մինչև ի ժողովն Քաղէսոսի» (Ա.արք. 31) Հայք Կեսարիայէ ձեռնադրութիւն ա-

ուին Բաղկեղոսի ժողովը տեղի ունեցաւ 451 ին, և վերջինս
Կեսարիա դաջողը կըլլայ Ներսէս 353-ին Բաղկեղոսի ժողո-
վէն դար մը առաջ. իսկ այս դարուն մէջ որ Բաղկեղոսէն
առաջ է, Շահակ և Զաւէն և Ասպուրակէս և նոյն ինքն Ս.
Մահակ Պարթև և Կեսարիա դաջած չեն չարտնապէս:

Անտեղի է և ա՛ն մեկնութիւնը թէ երբ Հայոց աթոռը
պատրիարքութիւն հռչակուեցաւ Ներսէսի ձեռքը, եկեղեցւոյ
իննեակ դասակարգութիւնը լրացնելու համար Վրաց և Աղուա-
նից աթոռներն ալ արքեպիսկոպոստութիւն եղան. իսկ Սեբաս-
տիա և Մելիտինէ և Նիփկերա և Ծոփք և Մուսուլ մետրապո-
լութիւն հռչակուեցան (Նշխ. 11): Մեք գիտեմք թէ Վիրք և
Աղուանք Լուսաւորչի ժամանակէն մեծ աթոռ էին, Սեբաստիա
և Մելիտինէ և Նիփկերա Մեծ Հայքէ դուրս են, Ծոփք երբէք
չատուկ մեծութիւն չունեցաւ, իսկ Մուսուլ Բաղդէացւոց աթոռ
է և ոչ Հայոց:

Երկու կողմերուն դէմընդդէմ անհիմն պատմութիւնները
թողլով և լոկ պատմական եղելութիւնները ամփոփելով կըսեմք,
թէ Հայք ի սկզբանէ առաքելական և հայրապետական աթոռ
եղան, երբէք Կեսարիոյ կամ Պոնտոսի եքսարքութեան նահանգ
չեղան, երբէք Կեսարիոյ աթոռը Մեծ Հայոց վրայ եկեղեցա-
կան իրաւասութիւն չըործածեց, իսկ ձեռնադրութիւն առնելու
խնդիրը բարձրովին անծանօթ է արտաքին պատմիչներուն, իսկ
ներքին պատմիչներէն միայն Ներսէսի և Ղրիգորի համար իբր
ստուղ կրնանք ընդունել, իսկ Յուսիկի և Փառէնի երթալը
չոյժ երկրաչափական է, և թէ վերջապէս պատահական կերպով
եղած բան մը պատահական կերպով ալ դադրեցաւ, առանց
որ և է դիտողութեան կամ միջադէպի տեղի տալու:

Վերջէն ընտրուողներուն արդէն ձեռնադրուած եպիսկո-
պոս լինելը, հաւանականագոյն պատճառն է պատահական սո-
վորութեան դադրելուն:

3. ՄԱՀ ԵՒ ԺԱՍԱՆԱԿԱԿԻՅ ԴԷՊԵՐ

Շահակի անցեալին վրայ մինչև հիմա անցողակի ըսած-
ներէն դուրս բան չունինք լիչելու: Մանազկերտացեաց ցեղէն,
Մանազկերտի եպիսկոպոս, 352ին, տեղապահ Փառէնի մահ-
ուանէ լեռոյ, 360ին դարձեալ տեղակալ Արշակի հրամանով
Ներսէսի քաջուելու տարիներուն, 372ին արեւելեան եպիսկո-

պոսաց ուղերձին մէջ ստորագրող Յուսակ անունով, 373ին ի-
րաց ընական ըերմամբ կաթողիկոս եղաւ 70է վեր տարիքի
մէջ: Լուսաւորչայ ցեղէն Մահակ կալր միայն հաղիւ 24 տարե-
կան երիտասարդ, ալ և նա բացակայ էր, միւս կողմէն փափաք
ալ կալր հանդարտ ձերունի մը ունենալ իբր կաթողիկոս:

Շահակին համար գրուածներն են. «ոչ հեռի ի գոլութե-
նէ» (Խոր. 94), «Քրիստոսեաց, բայց երկչոտ և հաւան» (Բուզ.
233), «Ալր գովելի առաքինութեամբ և բարեկարգութեամբ
կրօնից» (Նշխ. 27. Յովհ. 67), որք կըցուցնեն թէ բարի և հան-
դարտաբարոյ ձերունի մըն էր, առանց կարողութեան, և թեր-
ես առանց իսկ յօժարութեան քաղաքական գործոց միջամտե-
լու և արքունեաց դէմ մաքառելու: Ըստ Բուզանդայ տարօ-
րինակ անկարգութեանց կը ձեռնարկէ Պապ, զորս եթէ լու-
թեամբ հաստատած լինէր Շահակ, մեղադրանքէ ազատ պիտի
չմնար, նաև իբրև լոկ եկեղեցւոյ նշաշտօնեայ նկատեալ:

Պապայ վերագրուած լանցանքներն են. որբանոցներ և
հիւանդանոցներ կործանել, կուսաստաններ ցրուել և կոլտերը
պղծել, աղքատաց վերակացուները հալածել և աղքատաց օգ-
նողները պատժել, եկեղեցեաց պտղիները խափանել, ամուս-
նութեան հաստատութիւնը բառնալ և ազատ կնաթողութիւնը
ներել, հեթանոսական վարպագ սուգերը նորոգել, եկեղեցական
պաշտօնեաները արքունեաց ստրկութեան առնուլ, եկեղեցա-
կան կալուածներուն եօթնէն հինգը դրաւել, և վերջապէս
կուռք կանդնել և համարձակ դիւսպաշտութեան սկսիլ: Վի-
րին է ընդունել թէ Պապ անհոգութեամբ թող տուաւ որ Ներ-
սէսի դրած բարեկարգութիւնք խափանուին, ալ Բուզանդայ
դրածները եկեղեցւոյ հալածչի և ուրացողի մը կերպարանը կը
զգենուն. որ հաւանական չերևիր քրիստոսեաց իշխանի մը
վրայ: Միւս կողմանէ նոյն իսկ Պապի 23 տարեկան հասակը
լուրջ գործողութեանց ընդունակ չէ: Վերջապէս Ներսէսի մա-
հէն մինչև Պապայ սպանութիւնը հաղիւ թէ տարի մը անցած
է և Պապ պարտաւորուած է լուսական ամբաստանութեան դէմ
ինքզինքը պաշտպանել, որով անելի զգուշաւոր լինելու ալ
հարկ զգացած պիտի ըլլալ:

Յունաց և Պապայ հակառակութիւնը որչափ և պատմիչնե-
րէն վկայեալ տակաւն առեղծուածական լինելէ չդադրիր, Յոյն
մօր դաւակ, Յունաստան սպրած, լուսական կրթութիւն ա-
ռած և Յունաց օգնութեամբ թաղաւոր եղած անձի մը վրայ:

Մերայինք կրեսն թէ Պարսից հետ դաշնակցեցաւ և Յունաց զէմ ելաւ (Բուզ. 238, Խոր. 94), իսկ լատին պատմիչը կրսէ թէ Տերենտ կուսակալ Պոնտոսի հայ նախարարներէն ոմանց հետ համամտութեամբ Պապը շարունակ կամբաստանէր Վաղէսի առջև, և Հայոց դժգոհ լինելը պատճառելով թագաւորը փոխել կառավարիչէր, որպէս զի Հայեր լուսահատելով Պարսից կողմ չանցնին (Ամմ. 328), որ ըսել է թէ Պարսից կողմ անցած չէին տակաւին, և բոլոր գործը կամփոփուի Տերենտի անձնական հակառակութեան վրայ:

Վաղէսի հրամանաւ Պապ կուգայ Կիլիկիոյ Տարսոն քաղաքը և նենգութեամբ կալանաւորուելէ կասկածելով, 300 ձիաւորով կը փախչի, հետամուտ եղող գունդը ետ կը զարձնէ. Եփրատը ի լող կանցնի, Գանիէլ և Բարզիմիր գնդապետներուն գրաւած կիլիկիէն հնարիմացութեամբ կաղատի, և իւր թագաւորութեան երկիրը կը դառնայ: Յունաց զօրավար Տրալիանոս, ստացած հրահանգին համեմատ, նախ Պապին վտանգութիւնը կը գրաւէ, և հացկերով ի հրաւիրելով սեղանի վրայ սահրաւորաց ձեռք սպանել կուտայ (Ամմ. 329—230, Բուզ. 238—239): Այս կը գործուի 374 տարուոյ ամառուան մէջ Բագրևանդայ Խոն գիւղը:

Խորենացոյ պատմութեամբ Պապ Յունաց զէմ պատեղազմի կենէ և գերի կիչնայ Տերենտի ձեռք և կապանք Թէոգոսի կը զրկուի և Թէոգոսի հրամանով կը գլխատուի ի Կաստանդնուպոլիս (Խոր. 96): Սակայն Թէոգոս 379ին կալսրութեան հասած լինելով, բարեբազաբար Խորենացոյ անարգական պատմութիւնը ի հիմանց կը մերժուի, Թէոգոսի անուան ալ չարխտենական արատ մը չլինելու համար:

Խորենացիէն ունիմք թէ Պապ 7 տարի թագաւորած է, որ է ըսել թէ թագաւորութեան 7րդ տարին սպանուած է: Արդ, 368ին թագաւորած լինելով 374ին կը լինի վախճանը, հազիւ 24 տարեկան եղած ատեն:

Անփորձ պատանի մը երեցաւ Պապ իւր բոլոր իշխանութեան մէջ, փորձանքներու և վտանգներու մէջ արի, ալ անկարող երկրին օգտակար և աղգին սիրելի լինելու, որ չարտնի է ազգային պատմիչներուն իւր վրայ նախապատմութեամբ խօսելէն: Ամմիանոս իբրև ժիւր և լուսաւից երիտասարդ մը կը ներկայացնէ Պապը, իսկ անունը շարունակ Պարա (Para) կը գրէ, որուն ասոյդ լուծումը արուած չէ: Եւրանոս պարզ սխալման

կը վերագրէ և ինքն ուղղելով Պարա (Paba) կը գրէ (Կալ. Ա. 52):

Պապայ սպանութենէ ետև Յունք անմիջապէս՝ նոր թագաւոր մը տուին Հայոց, զի Տերենտի առաջարկն ալ պարզապէս Պապը փոխել էր և ոչ թագաւորութիւնը ջնջել: Նշանակուած անձը եղաւ Վարազդատ, թո՛ւն Արշակայ և եղբորորդի Պապայ (Բուզ. 248, Վարք 118), որ ի ժամանակի փախստենէն Շապուհոյ, (Խոր. 96),—ալ չայտնի չէ թէ որ փախչելէն—ինքն ալ Կոստանդնուպոլիս գացած և կալսերական բանակին զինուորած, և ողորմական ըմբիշներու քաջութիւններով նշանաւոր եղած էր: Տարիքը պղտիկ և հազիւ 25 կրնայ ենթադրուի: Վարազդատին գալէն առաջ նախարարք Մուշեղայ նախագահութեամբ խորհուրդ ըրած և Յունաց կողմը մնալու որոշում տուած էին (Բուզ. 240), ուստի Վարազդատն ալ զիւրութեամբ ընդունեցան:

Վարազդատ հազիւ 374ին վերջերը կրնայ գործի գլուխ անցած ըլլալ: Այդ միջոցին Շապուհոն նորէն Հայաստանը գրաւելու հետամուտ էր, և զոնէ կիսելու և ջնջելու համար դեսպանութիւն լղեց առ Վաղէս. Վաղէս մերժեց և նորէն փոխադարձ դեսպաններ զրկուեցան, ալ համաձայնութիւն չգոյացաւ և 375ին մեծ պատերազմի պատրաստութիւնը սկսան երկուստեք: Երբ Վաղէս կուգէր բոլոր զօրութիւնը այս կողմ թափել (Ամմ. 331), և Մուշեղի խորհրդով Հայաստանի մէջ նոյն իսկ Հայերով Յունական բանակ կազմել (Բուզ. 241), պարտաւորուեցաւ արևելքը լքանել և արևմուտքէն եկող վրտանգին զէմ վաղել. և Վիկտոր զօրավարին լանձնեց Պարսից հետ բանակցիլ և զիջողական պայմաններով խաղաղութիւնը գնել, և այսպէս ոչ կրցաւ Պարսից լաջողութիւնը արգելու և ոչ ալ իւր կորուստին վրէժը լուծել (Ամմ. 331):

Վարազդատ անփորձ երիտասարդ և հասակակիցներով շրջապատուած, տակաւին կրցաւ այդ շփոթութեանց մէջէն պատուով ելնել, ազգին սիրելի լինել և հնար եղածին չափ խաղաղ կառավարութեան սկսիլ Յունաց հաճութեամբ Պարսից հովանաւորութեան տակ մտնելով (Բուզ. 241): Մուշեղ էր ալ գործերուն հաղին, ոչ նուազ քաջ զօրավար, քան ճարտար աշխարհավար:

Միայն կաթողիկոսի անուան չենք հանդիպիր արապիսի նշանաւոր զիպուածոց մէջ, ինչպէս են Պապայ սպանութիւնը:

Վարազդատայ թագաւորելը և երկրին քաղաքական կերպարանափոխութիւնը: Տարիք և բնաւորութիւն են Շահակայ արդարացումը: Նկեղեցական գործունէութիւն ալ չունիմք որ նորա անունը կրէ, և հայրապետութեան չորրորդ տարին կեանքըն ալ կը կնքէ (Խոր 94): Այդ տեղութեան չափը զոր նախկին պատմիչը կուտայ, փոփոխելու հարկ չեմ տեսներ: Թէպէտ լեռիններէն ոմանք մինչև 2 տարի իջեցուցած են և ուրիշներ մինչև 6 անցուցած, առանց ժամանակադրական ստիպողութեան: Շահակայ 4 տարիները պէտք է զետեղել 373 էն 377:

Ոչ մահուան պարագայք լայտնի են և ոչ գերեզմանին տեղը: Հաւանական է ենթադրել որ բոլորովին քաջուած կեանք մը ունէր, և եթէ մահն ալ իւր հայրենական Մանազկերտի մէջ չեղաւ, հարկաւ մարմինը փոխադրուեցաւ իւր հայրենական կալուածը, ինչպէս բոլոր նախորդ հայրապետաց համար պատմուած տեսանք: Գլխաւորութեան արժանի է որ և ոչ միայն համար կրցանք գրել տակաւին թէ Մայր Աթոռին մէջ մեռաւ և Մայր Կաթուղիկէին մօտ թաղուեցաւ:

Տ. ԶԱԻՆ ՄԱՆԱԶԿԵՐՏԱՅԻ

1. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆԸ

Շահակայ լաջորդը զիւրաւ որոշուեցաւ ժողովական ոճին հետեւելով և կաթողիկոս եղաւ Զաւէն Մանազկերտացեաց կամ Աղբիանոսեանց տոհմէն: Յետիններէն ոմանք (Նշխ. 28, Յովհ. 68). Զաւէնը Շահակայ եղբայր կարծեցին, բայց լինէր միայն «լաղակախութենէ» կամ «ի գաւակէ» Աղբիանոսի կրտսեր (Խոր. 98, Բուզ. 271), հետեաբար հաւանականագոյն է լուկ եղբորորդի կարծել:

Զաւէնի հայրապետութիւնը Խորենացին կը դնէ «լերկրորդ ամի Վարազդատայ» (Խոր. 98), և մենք Վարազդատի թագաւորելը 374ին վերջը կամ 375ին սկիզբը դրած լինելով Շահակի մահը և Զաւէնի լաջորդութիւնը միանգամայն տեղի ունեցած կը լինին 377ին և Խորենացու ժամանակագրութեան համեմատական մասը անփոփոխ կը մնայ:

Խորենացին լուռ է բոլորովին Զաւէնի արդեանց կամ արժանեաց վրայ, այլ Ներսէսի վարքը գրողը և Յովհաննէս

կաթողիկոս շահաբինահրաշ վարուք պայծառացեալ» կըսեն (Նշխ. 28, Յովհ. 68), թէպէտ ոչ գովեստի պատճառն է լայտնի, և ոչ գովանի գործերու շարք մը պատմուած է: Այլ գտնէ համբաւոյն և աւանդութեան արձագանքը ունեցած են, այդ համարձակ վկայութիւնը տալու համար:

Իսկ Բուզանդ բոլորովին աննպաստ կերպով կը նկարագրէ Զաւէնը, իբր «չարարար, խիստ, նախանձոտ» անձ մը, որ «որկորոտութեամբ, ազահութեամբ, անառակութեամբ կայր զամենայն աւուրս կենաց իւրոց» (Բուզ. 271): Բայց այսպիսի տխուր նկարագիրէ ետև և ոչ մի գործ չպատմուիր, մինչ պատմիչը պարտաւոր է եղելութիւնները լայտնել, որ քննարկողը իւր տպաւորութիւնները կաղմէր: Գլխաւոր է ևս որ այդ խօսքերը կը դառնան Բուզանդի վերջին կցկաւոր նիւթերուն մէջ, որք շատ մը քննադատութեան տեղի տուած են:

Զաւէնի վրայ դրուած միակ մեղադրանքն այն է, որ ինքըն անձամբ և իւր քահանայք իրեն հետևողութեամբ կրօնաւորական զգեստի տեղ՝ զինուորական զգեստ, այսինքն ազատ դասակարգի աշխարհականաց զգեստը սկսան հագնել, և խօսքը աւելի ճշդելով, զանց ըրին կրօնաւորաց լատուկ «պճղնաւոր» զգեստները որք մինչև ոտքերը կը հասնէին և սկսան հագնել «խոտորկոտուր ի վերայ ծնգաց», այսինքն է մինչև ծունկը հասնող և առջևէն շեղակի բացուած զգեստներ (ինչպէս Ասորիստանեաց հին քանդակներուն վրայ կը տեսնուին), այն ալ նարտներով, ծոպերով և կոճակներով զարդարուած, և միանգամայն սամուրենի, կնքմենի, աղուէսենի և գալլենի մուշտակներ ալ գործածել, և այս զգեստներով բեմ ալ ելնել:

Արդ լայտնի է որ եկեղեցականութիւնը առաջ ալ երկու ճիւղ ունէր, մին կրօնաւորական կամ վանական անձերէ բաղկացած, և սիւսը աշխարհիկ ամուսնացեալ երէցներէ կազմուած: Լուսաւորչալ ազգատոհմէն եղող հայրապետները կանուխ կամ անապան ինքզինքնին կրօնաւորութեան նուիրած էին և իրենց օրինակը ընդհանրացեր էր իրենց շրջանակին մէջ: Տարբեր էր Մանազկերտացեաց կամ Աղբիանոսեանց ուղղութիւնը, որք ամուսնաւոր դասակարգէ էին և աշխարհիկ ձևերը կը տանէին, այսպէս էր և Խաչ, որ իբր ձևասէր և պըճնասէր կը բամբասուէր, այսինքն է իւր վարդապետին Ներսէսի կրօնաւորական ոգի մը չընէր, թէպէտ և սրբութեան և սքանչելագործութեան համբաւն ալ կը վայելէր միանգամայն:

Արդ խաղն ալ Մանազկերտացեաց ազգակից էր և անոնց պաշտպանութիւնը վալերեց իւր հալածմանց մէջ: Բուդանդ Ասպուրակէտի համար սրբութեան վկայութիւնը չզլանար, թէպէտև կըսէ թէ «աղանէր զամգայեալս և ժազակնեալս» (Բուզ. 280): Զաւէնի ըրածը պարզապէս գրութեան մը խնդիր կերևի, արտինքն կրօնաւոր և վանական չեղող եկեղեցականները, կրօնաւորական պնդումներին կամ սքեմին պարտաւոր չնկատելու և թերևս ալ գրութեան պաշտպան կանգնելը ոմանց կողմանէ մեղադրանաց առիթ ընծայեց: Սակայն ինչ որ խաղի և Ասպուրակէտի վրայ մեղադրելի չընկատուիր, պէտք չէ որ Զարուհի վրայ մեղադրուի: Միւս կողմանէ աշխարհական երէցներուն աշխարհիկ ձեով զգեստաւորուելուն օրինակը դեռ ևս կայ զաւանդներու մէջ, և կովկասի քահանաներ աշխարհականի գլխարկներ կը գործածեն, և թուրքիոյ եկեղեցականներուն սովորական տարազը առաջին ատեններու պատուաւոր աշխարհականներու տարազն էր, և օրինակներն ալ դեռ ևս կը տեսնուին:

Վարազդատի ժամանակն էր Զաւէնի հայրապետութիւնը, երբ իոթր ի շատէ խաղաղ և լաջող ալ էր երկրին կացութիւնը. բայց զժբազդաբար տնտղական չեղաւ: Բառ կամ Սմբատ Սասաունի, Վարազդատայ սնուցիչը, սպարապետութիւնը ձեռք ձգելու համար դաւաճանութեամբ սպաննել տուաւ Մուշեղը, իբր Պասպայ սպանութեան գործակից ցոցտուալ զայն: Բառ եղաւ սպարապետ, բայց նոյն միջոցին Մանուէլ և Կոն՝ Մուշեղի եղբայրներ Պարսկաստանէ դարձան, համախոհներ գտան, Վարազդատի դէմ ելան, և հրաւիրեցին որ թաղէն ու երկրէն հրաժարի և հեռանայ (Բուզ. 242—248):

Վարազդատ անարդեց և ինքն ալ զօրք ժողովեց. կորնոյ դաշտի պատերազմը Մանուէլի լաջող եղաւ. Բառ դերի ընկաւ և սպանուեցաւ, Վարազդատ ալ գերի պիտի իննար Մանուէլի որդւոց ձեռք, եթէ հայերնին չարգելէր, որպէս զի Մանուէլի և երթայ (Բուզ. 249): Վարազդատ Յունաց կայսերութեան կողմը գնաց իւր թագաւորութեան չորրորդ տարին (Նոր. 98). այսինքն է 378-ին: Վաղէս հապճեպով Գոթաց (Նոր. 98). ապինքն է 379-ին: Զեռնաբար Վաղէս Վարազդատի օգնելու վիճակի մէջ չէր. Թէոդոս որ նմին լաջորդեց, օգնել չուզեց և աքսորեց ալ (Նոր. 98), հարկաւ իւր անխոհմութեամբ ձախողութիւնը վրան հրաւիրած լինելը զգալով:

Վարազդատի փախչելէն լետոյ, Մանուէլ Պասպայ երկու պզտիկ զաւակները և անոնց մայրը մէջտեղ կըհանէ և անոնց անուամբ կը գործէ: Թագուհուն Զարմանդու խա անունը (Բուզ. 251), հայ կարծեցնել կուտայ զինքն, բայց խորեանցի «ի կայսերական քաղաքէն» էր կըսէ (Նոր. 102), գուցէ տղաւոց լոյն մեծ մայրը իրենց մօրը հետ փոխանակելով: Ենթադրելով որ Պասպ թագաւորելէ առաջ ամուսնացած լինի, Արշակ և Վաղարշակ իւր որդիք կրնային այս միջոցին 12 և 11 տարեկան պատանեակներ լինել:

Արտաքին ոյժ ալ գտնելու համար, պահ մը կայսեր դիմելու խորհուրդը ունենալէն ետքը (Բուզ. 251), կորոշեն Պարսից զիմել, և ձերուսին: Շապուհ Սուրէն մարզպանը կը դրկէ Պարսից շահերը հոգալու, և միանգամայն կը լղէ երկուց տղաւոց արքունական «թագ», և Զարմանդու խա «վառ թագաւորաց», և Մուշեղի «թագաւորական պատմութեան» (Բուզ. 252): Այսպէս Մանուէլի ջանիւք երկիրը անգորր կացութիւն մը կըստանայ: Ըստ Բուզանդայ լանկարծ Մանուէլ Սուրէնը կը հալածէ, Պարսիկներու վրայ երեք մեծ յաղթութիւններ կը տանի և նորէն երկիրը եօթը տարի հանդարտ կը մնայ, և այս ամենուն զրգոհչն է Մեհրուժան ուրացեալը: Եօթը տարի լետոյ Մեհրուժան նորէն պատերազմի կուզայ և Մանուէլ կը սպանուի (Բուզ. 252—263): Բայց այս ամենը բնաւ պատմութեան հետ կապ չունի և նախորդ Արշակի պատմութենէն փոխանցուած կերելի, մանաւանդ որ Մեհրուժանը Պասպայ ժամանակէն սպանուած գիտեմք:

Ըստ ալլոց Թէոդոսն է Արշակն ու Վաղարշակը զօրք թագաւորեցնողը (Նոր. 100), ալլ այս կրնայ Թէոդոսի կողմանէ պարզ հաւանութիւն լինել, քանի որ արեւելքի գործերով զբաղելու կամք ալ չունէր Թէոդոս: Նորէն կըլիշուի Արշակայ և Վաղարշակայ թագաւորելը (Բուզ. 264), բայց այս ալ երկուց եղբայրց ամուսնական պատկառութեան հետ, իբր չափահասներ՝ թագաւորութեան և օժման արարողութիւնը ընդունելն է: Արշակի կինը եղաւ Մանուէլի Վարդանդուխտ աղջիկը (Բուզ. 262), թէպէտ ուրիշներ Բաբգէն Սիւնիի աղջիկը կըսեն (Նոր. 100): Իսկ Վաղարշակ առաւ Սաճակ Բագրատունիի աղջիկը: Այս եղելութեան թուականը եղած է 380 տարին:

2. ՄԱՀՆ ՈՒ ԺԱՄԱՆԱԸ

Բաւական կարեւոր դիպուածներ կատարուած են այդ միջոցին, և Զաւէն հայրապետը եղած պիտի լինի մանուկ թագաւորները պսակողն և օծողը. սակայն պատմութիւնը երբէք հայրապետին անունը չլինի: Բնդհանրապէս Մանազկերտացիք մեր պատմիչներուն համակրութիւնը չեն վայելած:

Զաւէնի պաշտօնավարութիւնը տևած է չորս տարի (Նոր. 98), և այդ տեղութիւնը պէտք է դնել 377-էն 381: Միւս կողմանէ 331 կրնայ Արշակայ երկրորդ տարին ալ ըսուել, յորում դրուած է Զաւէնի կաթողիկոսութեան վերջը (Նոր. 100):

Զաւէնի պաշտօնավարութեան տեղութիւնը Բուզանդ երեք տարի ըսած է (Բուզ. 272), որ կրնայ Գ և Տ թուատուերու շրջութեանէ ծագել. նոյնը կրնամք ըսել ուրիշ երեք տարի դնողներուն համար ալ (Յովհ. 68): Իսկ Օրբելեան միայն մէկ տարի կուտայ (Օրբ. Բ. 249), ինչպէս կրնեն ևս նորերէն Զամչեան և իրեն հետևողներ ժամանակագրական հաշիւը ուղղելու համար: Սակայն մեր հաշուով Ներսէսի մահէն մինչև Մահակի ընտրութիւնը, 373-էն 387 միջոցը ճշդիւ կը պատասխանէ երեք Մանազկերտացիներուն 13 տարիներուն, և կամայական փոփոխութեանց պէտք չկար:

Զաւէնի մահուան պարագայը, ինչպէս և իւր թաղման տեղը, պատմութեանց մէջ փշատակուած չեն, ալ սովորական հետեղութեամբ թաղուած կըլինի իւր հայրենական դամբարանը ի Մանազկերտ:

Բուզանդ Զաւէնէ ետքը կը գնէ Շահակ Կործնայ անուն կաթողիկոս մը միայն երկու տարուան համար (Բուզ. 272): Քեռագայներէն Միխայիլ Ասորի՝ Շահակը Զաւէնի եղբայր ըրաւ և վեց տարի պաշտօնավարութիւն տուաւ (Միխ. լատկ. 34), իսկ Նորենացի և բոլոր հին ու նոր պատմագիրք և ցուցակագիրք այդպիսի անձ մը չեն ճանչնար. մեք ալ Բիւզանդի առանձնակ վկայութեամբ նոր անձ մը ցուցակի չեմք անցներ: Զաւէնի լաջորդութիւնը նախապատրաստեալ էր ժողովական ոճով Պարթևազնեայց և Մանազկերտացեաց տուներուն մէջ, և Ասպուրակէս պատրաստ էր, և դուրս անձ մը Կործնից տոմէն ներս մտնանելու ոչ հարկ կայր և ոչ պատեհ առիթ:

Եթէ Բուզանդի գրածին ալ մեկնութիւն մը տալ ուզուի, ի դէպ է դիտել, որ Կործնայք ուրիշ չորս զաւառներով Պարսից ձեռք անցած Յայնկոյս Տիգրիսեան նահանգը կը կազմէին, և այդ նահանգը կրնար իրեն լատուկ գլխաւոր պետ մը ունենալ, այսինքն եպիսկոպոսապետ մը, որ շիթմամբ կաթողիկոս և Մայր Աթոռոյ կաթողիկոս կարծուեցաւ: Հիմայ ալ Եղիպտոսի փոխարքայութիւնը Հայոց առաջնորդին պատրիարքի փառոս կուտայ: Այսպիսի ոք եղած պէտք է ըսել «Շահակ Կործնայ գլուխ եպիսկոպոսաց» կոչուած անձը (Բուզ. 272), որուն վրայ այդ անորոշ լացատրութիւնէն աւելի տեղեկութիւն չունիմք:

Տ. ԱՍՊՈՒՐԱԿԵՍ ՄԱՆԱԶԿԵՐՏԱՅԻ

1. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ

Զաւէնի անմիջական լաջորդն եղաւ Ասպուրակէս «ի զաւակէ Ագրիանոսի» (Բուզ. 272), կամ «աղբական Շահակայ և Զաւենայ (Նոր. 100), կամ ըստ ոմանց նոյն իսկ «եղբայր նորուն» Զաւենայ (Վարք. 28, Յովհ. 68), և կրնայ ալ ընդունուիլ այդ վերջին պարագայն: Կաթողիկոսանալուն թուարուեցաւ կոստանդնուպոլսոյ Ս. Ժողովը յորում Մեծ Հայոց եպիսկոպոսներէն ոչ ոք ներկայ գտնուեցաւ: Ամեն պատմագիրք համաձայն են իրրե բարի և առաքինի և սրբակրօն անձ ճանաչել զԱսպուրակէս, նոյն ինքն Բուզանդ գովեստներ կը շուրջէ, թէպէտ և կընդունի թէ զգետի մասին ըստ ամենայնի Զաւէնի կը հետեւէր (Բուզ. 280):

Ասպուրակէսի կաթողիկոսութիւնէն քիչ ետքը կը մեռնի Մանուէլ խաղաղական մահուամբ. կարեւոր նորութիւն մը Մամիկոնեան սպարապետներուն շարքին մէջ, զոր և ինքն ցաւելով կը դիտէ, թէ «լլատթար մահս մահճացս ևնաս ինձ մեռանիլ» (Բուզ. 265): Մանուէլի մահուամբ նորէն երկպառակութիւնք սկսան և երկու զրացի պետութիւններուն թըշնամութիւնները գրգռուեցան: Բայց Թեոդոս Մեծ կայսրը և Շապուհ Գ. Պարսից թագաւորը՝ Երկայնակեաց Շապուհի թոռն Ա. 165), և այդ առթիւ Հայաստանը մէջերնին լաժանեցին

(Խոր. 102), միանգամ ընդ միշտ խնդիրի առիթը վերցնելու համար: Յունաց բաժին եղան Բարձր Հայոց և Ծովաց նահանգներ ինչ ինչ լարակից մասերով միւս նահանգներէն. և Արշակ այն կողմը անցաւ անհաւատի ձեռքին տակ չմնալու համար (Փարպ. 33):

Գրեթէ տասուերեք նահանգներ Պարսից մնացին աշխարհին մեծագոյն և լաւագոյն մասը, բայց նախարարներէն շատեր Արշակի ետեէն սկսան գաղթել: Ասպուրակէն հայրապետ, որոյ հայրենիքն ալ աթուռն ալ Պարսից բաժնին մէջն էր մնաց իւր տեղը, և կենթադրեմք թէ գլխաւոր դեր ունեցաւ նոր Արշակունի թագաւոր մը դնելու որոշման մէջ, որ եղև Խոսրով, թոռն նախկին Արշակայ, բայց ոչ եղբայր Վարադատայ, և զոնէ 45 տարեկան մարդ մը տոյն 384 տարուոյն մէջ, որովհետև լուծ ծեր մեռած կըսուի 415-ին:

Շապուհ Գ. Խոսրովը թագաւորեցնելէն ետքը հրաւէր կարողաց գաղթող նախարարներուն, և ոչ միայն ասոնցմէ շատեր ետ դարձան, այլ և միւս կողմէն գաղթողներ ալ եղան Հոռնիի (ալժմ կամախ) գանձերն ալ ի միասին բերելով: Աստի երկու հալ և աղբակից թագաւորաց թշնամութիւնը, որ վերջացաւ Երեւել դաշտի ճակատամարտով և Խոսրովի լաղթութեամբ, որով աշխարհին բաժանումը մնալուն և հանդարտ ձև մը առաւ:

Ասպուրակէսի համար գրուած է թէ «առաջնորդեաց դրանն Խոսրովու» (Բուզ. 272), և ալք կը ցուցնէ մեղ թէ իւր նախորդներուն պէս անտարբեր չմնաց աղբալին և քաղաքական գործոց ընթացքին վրայ, և թէ արքունեաց մէջ ստանձնեց այն դերը, զոր կը պահէին և կը վարէին Պարթևեան տոհմին կաթողիկոսները:

Ասպուրակէսի հայրապետութիւնն ալ կարև համառօտ եղաւ, միայն հինգ տարի (Խորենացի 100), որով կերելի թէ սա ալ նախորդ Մանազկերտացեաց նման ծերութեան ատեն կաթողիկոս նստաւ: Ասպուրակէսի կաթողիկոսութեան տարիները ոմանք եօթնի կը բարձրացնեն, թերևս Ե և Է թուատառերու չիթմամբ ուրիշներ երեքի կիջեցնեն իրենց ժամանակագրութեան հնազանդեցնելու համար, մեք զժուարթութիւն չեմք զգար սկզբնականը պահելու: Մահուան թուականը կը լինի 386. պարագայք չեն գրուած, իսկ գերեզմանին տեղ դարձեալ հայրենական Մանազկերտը պէտք է ենթադրել:

2. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՆՁԵՐ

Բուղանդի պատմութեան վերջը ինչ ինչ կցկտուր լիշատակներ կը գտնեմք Խոսրովի ժամանակ փալուռն սրբակրօն եպիսկոպոսաց և միայնակեցաց վրայ, որք ի միասին առեալ կարող են Ներսիսեան աշակերտութիւն և բարեկարգիչներու խումբ մը համարուել, իբրև նախընթաց Սահակեան աշակերտութեան և թարգմանիչներու խումբին: Արդարոց լիշատակը օրհնութեամբ տօնելու համար, անունները կը քաղեմք այստեղ:

Յիշատակեալ եպիսկոպոսներն են.

Ա. Փաւստոս եպիսկոպոս, ծագմամբ հռոմ, թելակալ կամ գործակալ Ներսէսի, տասուերկու խորհրդակից եպիսկոպոսներուն թիւէն. տեսուչ աղքատանոցաց մինչև Խոսրովի ժամանակ (Բուզ. 273):

Բ. Զորթ եպիսկոպոս, այր ներքինի, ընկեր առաջնոյն ի պատիւս և ի պաշտամունս (Բուզ. 273):

Գ. Արտիթ եպիսկոպոս Բասենոյ, Դանիէլի աշակերտութենէ մնացած, քարոզութեամբ շրջող մինչև ցխոր ծերութիւն (Բուզ. 274):

Դ. Կիրակոս եպիսկոպոս Տայոց, չառաջն Շահապ կոչուած, հովուական աշխատութիւններով նշանաւոր (Բուզ. 278):

Ե. Զորթուազ եպիսկոպոս Վանանդայ, նոյնպէս նշանաւոր (Բուզ. 278):

Զ. Տիրիկ եպիսկոպոս ի գաւառէն Բասենոյ, նոյն կերպով նշանաւոր (Բուզ. 278):

Է. Մովսէս եպիսկոպոս ի գաւառէն Բասենոյ, նոյն կերպով նշանաւոր (Բուզ. 279):

Ը. Ահարոն եպիսկոպոս, այս ալ արդիւնաւոր (Բուզ. 279): Իսկ լիշատակեալ միայնակեացներն են.

Ա. Շաղիտա Ասորի, Դանիէլի աշակերտութենէն, ճգնող չԱռիւծ լեռան, որ Ներսէսի մահը տեսիլքով իմացաւ (Բուզ. 224—226):

Բ. Եպիփան լոյն, նոյն աշակերտութենէ և նոյն տեսիլքը տեսնող, ճգնող ծովաց Մամբրէ լեռը, և լունաց կղզիներուն մէջ վախճանած (Բուզ. 226—228):

Գ. Առստամ, եղբայր Փաւստոս եպիսկոպոսի, ծագմամբ

Հոռոմ, ճգնող Սյրարատ գաւառի (Բուզ. 273):

Դ. Գինդ Սլկունի, տեսուչ արեղայից, վարդապետ անուն ստացած, ճգնող Ոսկեանց լեռան վրայ (Բուզ. 280):

Ե. Մուշէ, ձեռնասուն և լաջորդ Գինդի (Բուզ. 281):

Զ. Տրդատ կամ Տրդած, ճգնող ի Տարոն, Ներսէսի մահուան ներկայ (Բուզ. 281):

Է. Վաչակ:

Ը. Արտուտ:

Թ. Մարախ. երեքն ալ Գինդի նշանաւոր աշակերտներ:

Սյս սրբակրօն անձանց կը խառնէ Բուզանդ ստորին անձնաւորութիւն մը, Յովհաննէս եպիսկոպոս, Փառէն կաթողիկոսի որդին, որ մինչև ձերութեան տարիքը ընչից սիրոյն արքունեաց մէջ ծաղրածուի պաշտօն կը վարէր: Կը պատմութի թէ չորս ոտքի վրայ և կառաչելով պալատին մէջ կը պտտէր և թաղաւորին մեղքը վերցնող ուղտ կը ձևանար, որպէս զի իւր վրան ազարակաց մուրհակներ դնեն: Սա ինքն անկնունք աւազակ մը լեռան վրայ քահանայ կը ձեռնադրէ, որպէս զի իբրև իրաւունք անոր գեղեցիկ ձին դրաւէ (Բուզ. 274—278): Ասանկներու լիշատակութիւն ալ կրնայ իբրև զգուշաւորութեան օրինակ ծառայել:

9m

«Ազգային գրադարան»

NL0174991

9094